

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Szónokló hadvezérek

*Összehasonlító normann–magyar harctéri retorika**

A kutatás már korábban felfigyelt arra,¹ hogy a magyar és normann történet szemlélet, történetírás között megfigyelhető bizonyos hasonlóság, annak ellenére, hogy a közvetlen historiográfiai kapcsolatok nem bizonyíthatóak. Persze a liturgikus kapcsolatok megvoltak; elég, ha a hazai misekönyvekben, sacramentariumokban feltűnő, helyi tiszteletnek örvendő normandiai szentekre gondolunk. Ez azt bizonyítja, hogy közvetlenül is érkeztek onnan liturgikus könyvek az országba. Mindez azonban még nem feltételezi, hogy történetírók vastkos pergamenkötetei is vándoroltak a két ország között, inkább a közös irodalmi műveltségben és párhuzamos történeti körülményekben, a magyar és normann harci „virtus”-ban ragadható meg a hasonlóság gyökere.

A normann és magyar historiográfia kezdeteinek összehasonlítása szerencsésen mutathat rá azokra a hasonlóságokra, amelyek az újonnan kereszténnyé váló európai államokat jellemezték.² Ami a magyaroknak 997 és 1000, az a normann történelemben 911. Ekkor kötött szerződést egymással a „kalandozó”, majd a mai Észak-Franciaországban megtelepedő normannok fejedelme, Rolló és a frank király, III. Károly. A keresztény térítés, az egyházszervezet megszilárdítása Magyarországhoz hasonlóan itt is legalább egy évszázadot vett igénybe.³ A most részletesebben leírt Dudo-mű mellett 1000 körül keletkezett egy Fécamp-i krónika: Szent Audoenus (Ouen) második translációjáról és Szent Szeverin maradványainak átviteléről szóló tudósítás. A történetírás első emlékei évkönyvtöredékek; az első történetíró, akinek a nevét is ismerjük, egy kanonok: Saint-Quentini Dudo. Művével, a *De moribus et actis primorum Normanniae ducum* vállalkozott arra, hogy 1000 körül megírja

* A tanulmány első változata 2010 májusában a kézirat Csákváry Ferenc-emlékkönyv számára készült.

¹ VESZPRÉMY László: *The Birth of Hungarian Identity in the Historiography of the Middle Ages*. In: *Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête*. Ed.: Piroška NAGY. Rouen, 2001. Université de Rouen, 93–109.

² BOUDUIN, Pierre: *Autour d'une construction identitaire: la naissance d'une historiographie normande à la charnière des Xe-XIe siècles*. In: *Conquête, acculturation, identité: i. m.* (1. jegyzet) 79–92; KERSKEN, Norbert: *Geschichtschreibung im Europa der „nationes”*. *Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter*. Köln–Weimar–Wien, 1995. Böhlau, 78–125.

³ A normannok és a magyarok mint a keresztény társadalmat fenyegető rablók között már a kortársak igen sok hasonlóságot találtak. Ezekre l. Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szeged, 1992. JATE.

a normannok őstörténetét, megtérésüket és korai történetüket. Dudo nagy számban használja a klasszikusokat, különösen Vergiliust.⁴ Ez látszólag megkülönbözteti a magyar krónikástól, aki mindösszesen egyetlen vergiliusi fordulatot idéz, azt is csak közvetett forrásból. Ugyanakkor főleg Anonymus művével meglepő párhuzamokat mutat, ami a korabeli, egymást nem ismerő írástudók azonos céljaira és irodalmi eszköztárára figyelmeztet.

A hasonlóságok, a közös motívumok meglepőek: Rollónak a honfoglalásra és a keresztység felvételére ösztönző álma Scanza szigetén, majd Angliában, a honfoglalás ótestamentumi és vergiliusi motívumai, a házasság legitimizáló szerepe Rolló és III. Károly leánya, Gizella között. A normann krónikás számára is kézenfekvő az érvelés, hogy a pogány normannok pusztító hadjáratait is az isteni gondviselés vezérelte a keresztények bűneinek megbosszulására. Dudo érvelése a normannok függetlenségét hangsúlyozza, ti. csak Istennek alávetettként tekint a keresztény normann népre. A nép erényei között a katonai vitézség emlegetése szembetűnő, miként annak hangsúlyozása is, hogy Isten kiválasztott népeként érték el új hazájukat.

Persze a hasonlóság bizonyos mértékben könnyen érthető. Mindkét nemzet viszonylag későn, s közel egy időben vállalkozott, nem kis külső nyomásra, a keresztény államalapításra, s mindkét nemzet igen büszkén tekintett korábbi katonai erényeire, szinte egész Európát érintő „kalandozó” hadjárataira. Mindkét nép egy par excellence katonanemzet, amely saját kardjával, fegyverével szerezte meg magának hazáját; a normannok esetében többet is.⁵

A vezérek szájából elhangzó beszédek többsége – a dolog természeténél fogva – a csata előtt, mégpedig szinte mindig egy később győztesnek bizonyult csata előtt hangzik el; ilyenkor valóban szükségesnek érezhették, hogy harcra biztassák katonáikat, s morálisan felkészítve őket elvegyék kedvüket a csata közbeni meneküléstől. E beszédek jelentős része fiktív volt, vagy ha a csatamezőn valóban el is hangzott ilyen (szűk körben, az alvezérek előtt), a későbbi írásba foglalóknak akkor sem volt tudomásuk ezekről: nyilván a nemzettipológia és a korabeli retorikai hagyomány szabályai szerint és példái alapján, maguk szövegezték meg őket. A klasszikus szerzők és retorikai kézikönyvek ösztönző hatással lehettek; így például valószínűsítik, hogy Poitiers-i Vilmosnál (William of Poitiers) a hastingsi csata előtti Hódító Vilmos-beszéd Sallustius *Catilinájára* vezethető vissza.⁶ Ennek ellenére bizonyos

⁴ BOUET, Pierre: *Dudon de Saint-Quentin et Virgile: L'Enéid au service de la cause normande*. = *Cahiers des Annales de Normandie* (23.) 1990. 215–235.

⁵ DAVIES, Ralph Henry Carless: *The Normans and Their Myth*. London, 1976. Thames and Hudson. (Magyarul: *A normannok*. Bp. 2003. Osiris Kiadó); LOUD, Graham A.: *The Gens Normannorum - Myth or Reality?* = *Anglo-Norman Studies* (4.) 1981. 104–116; SEARLE, Eleanor: *Facts and Patters in Heroic History, Dudo of Saint Quentin*. = *Viator* (15.) 1984. 123 skk.; ASHE, Laura: *Fiction and History in England, 1066–1200*. Cambridge, 2007. Cambridge University Press, 1–27.

⁶ STORELLI, Xavier: *Convaincre pour vaincre: place et fonction des harangues militaires dans l'historiographie anglo-normande (XIe siècle-debut du XIIIe siècle)*. In: *Convaincre et persuader: communication et propagande aux XIIe et XIIIe siècles. Actes des colloques de Fontevraud, Oxford, Barcelone, Saintes, Octobre 2004–Novembre 2006*. Éd.: Martin AURELL. Poitiers, 2007. 53–80. 59.

forrásértékkel bírnak, hiszen jól tükrözik egy adott nép történetírásának az önképét, saját nemzeti sajtáságaikkal kapcsolatos toposzait.

A kérdéskör az újabb klasszika-filológiai szakirodalomban is nagy vihart kavart. Mogens H. Hansen az 1990-es években két tanulmányában vonta kétségbe az antik történetírók leírásait a beszédek hitelességét illetően.⁷ Kétséget nem tűrően szögezte le, hogy a beszédek, későbbi középkori „társaik”-kal együtt, csak a retorikai kézikönyvek hatására, utólag, minden valóságalapot nélkülözve íródtak. A klasszika-filológusok részéről meggyőző ellenvetés, hogy az írói invenció, az utólagos, irodalmi igényű megszövegezés lehetőségének fenntartása mellett sincs alapunk a parancsnoki, hadvezéri beszédek létét kétségbe vonni. Érdekes fejtegetések születtek arról, hogy mekkora az a sereg, embertömeg, amely a szövegnek legalább a nagyobb részét még figyelemmel tudja kísélni. Felhasználva az amerikai környezetvédelmi mérések eredményeit, Anson úgy véli, hogy 95%-os hatékonysággal 1200 embert lehet úgy alakzatba rendezni, hogy hallják a hozzájuk intézett beszédet.⁸

A normann identitás egyik összetevője kétségkívül a harci erény volt, amin nem lehet csodálkozni, hiszen hódítóként jelentek meg Normandiában, Angliában és Dél-Itáliában, valamint fizetett zsoldosként Bizáncban. Nick Webbernek igaza lehet,⁹ hogy a ‘normanitas’ igazi fénykora a 10–11. század volt; a 12. század közepe után e fogalom, vagyis önidentitásuk és az idegenek róluk alkotott képzele egyaránt nagy átalakuláson ment át. Igaz, a 12. századi angol történetírók között a hagyományos toposzok (elsősorban harci kiválóságuk) még tovább élnek, de a távolságtartás elemei is megfigyelhetők. Az angol seregeknek (nos Engleis) már csak egy részét alkotják, egyáltalán nem jelképezték az angol király seregének az egészét. Így Jumièges-i Vilmos (William of Jumièges) szavai szerint „abban az időben a normannok mindig

⁷ HANSEN, Mogens Herman: *The Battle Exhortations in Ancient Historiography: Fact or Fiction?* = *Historia. Zeitschrift für alte Geschichte* (44.) 1993. 161–180; Uő: *The Little Grey Horse: Henry V's Speech at Agincourt and the Battle Exhortation in Ancient Historiography.* = *Histos* 1998, id. ANSON, Edward: *The General's Pe-Battle Exhortation in Graeco-Roman Warfare.* = *Greece and Rome* (57.) 2010. 304. A tagadó álláspontot követi GOLDSWORTHY, Adrian K.: *The Roman Army at War 100 B.C-AD 200.* Oxford, 1996. Clarendon Press, 146. A vitára l. még EHRHARDT, C. T. H. R.: *Speeches before Battle?* = *Historia* (45.) 1995. 119–121; CLARK, Michael: *Did Thucydides Invent the Battle Exhortation?* = *Historia* (44.) 1995. 375–376; HAMMOND, N. G. L.: *The Speeches in Arrian's Indica and Anabasis.* = *Classical Quarterly* (156.) 1999. 238–254. Újabb középkori példára l. JONES, Michael K.: *The Battle of Verneuil, 17 August 1424: towards a History of Courage.* In: *Medieval Warfare 1300–1450.* Ed.: Kelly DeVRIES. Farnham, Surrey-Burlington, 2010. VT, 31–68. (Első megjelenés: *War and History* [9.] 2002. 375–411.)

⁸ ANSON: *i. h.* (7. jegyzet) 305–309. Igaz, John Keegan még 5000 embert is alkalmasnak talált arra tízes sorokba rendezve, hogy a nekik szóló beszédet figyelemmel követhessék; l. KEEGAN, John: *The Mask of the Soldier.* New York, 1988. Penguin, 55; id. ANSON: *i. h.* (7. jegyzet) 305.

⁹ WEBBER, Nick: *The Evolution of Norman Identity 911–1154.* Woodbridge, 2005. Boydell, 1–39; vő. ASHE: *i. m.* (5. jegyzet) 55–69. A 12. századra harctéri kegyetlenségük már egyáltalán nem tűnt követendőnek, vő. ASHE: *i. m.* (5. jegyzet) 68–69. Így WACE művében (*Roman de Brut.* Ed. A.J. Holden. 3 vols. SATF. Paris: A. & J. Picard, 1970–1973. 2: 17–20. „fiere fu... nunhons ne se tenoit a une fame espouse”), aki nemcsak vérszomjassággal, hanem poligámiával is megvádolja őket (amit a magyarok esetében Anonymus határozottan elutasít).

megfutamították ellenfeleiket, de egyszer sem szaladtak meg előlük”.¹⁰ Dudo is hasonlóképpen fogalmaz a normann vezérekről, így Rollóról is. Külön érdekesség, hogy az általuk követett harci taktika (különösen a színlelt megfutamodás) milyen nagy megbecsülésnek örvendett a történetírók körében, akár a hastingsi, akár a homályos Rouen környéki, akár az I. Henrik és II. Vilmos közötti csatáról van szó.¹¹ Hasonlóképpen a hadicselek közé tartozott a normannok kis létszámának az eltitkolása a csatában, hogy annál nagyobb meglepetéssel győzhessék le az ellenséget.¹² A kegyetlenségre való hajlam is velük született, mint Dudo megállapítja Hosszú-kardú Vilmosról (William Longsword):¹³ „caede atque ruina sublimer exaltatus” (magasra jutott az ölés és a pusztítás révén).

Az érveket szépen összegzi Malmesburyi Vilmos (William of Malmesbury) az 1138-as, skótok elleni ún. zászlós csata alkalmával (Battle of the Standard, Battle of Northallerton):

„Miért kellene nekünk győzelemért könyörögni, amikor a Mindenható szinte hűbérbe adta a győzelmet a mi fajtánknak? Nem foglalta el őszünk Gallia nagy részét egy kis sereggel, és nem törölte el magát a Gallia nevet is az odávaló néppel együtt? Hányszor futamodott meg előttünk a frank sereg? Hányszor harcolták ki a győzelmet Maine, Anjou vagy Aquitánia harcosaival szemben még olyankor is, amikor alig volt rá esélyük? Ami pedig ezt a szigetet illeti, amelyet hajdanában a dicső Julius hódított meg hosszú idő alatt és seregei nagy vesztesége árán; atyáink és mi magunk rövid idő alatt hódítottuk meg, bevezettük ott a saját törvényeinket és akarataink szerint rendelkezünk vele. Saját szemünkkel láttuk a francia királyt és seregét, amint elmenekült előlünk, miközben a francia király legjobb nemeseit elfogtuk, egyeseket váltságdíjért szabadon engedtünk, másokat láncra vertünk, és megint másokat tömlöcbe vetettünk. Ki más hódította meg Apuliát, Sziciliát és Calabriát, ha nem ti, normannok? Nem ugyanazon a napon és ugyanazon órában futamodott-e meg mindkét császár a normannok elől, habár az egyik az apja ellen harcolt, a másik a fiú ellen? Ki fog tehát félni, ha nem inkább nevetni, amikor ilyen emberekkel szemben a hitvány skót száll harcba, félig mezítelen bennszülőtteivel?”¹⁴

Rögtön felfigyelhetünk arra, hogy a normannok esetében megtörtént katonai sikerekre történik utalás, így a bizánci császár felett görög földön 1082–1083-ban

¹⁰ *The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis, and Robert of Torigni*. Ed.: Elisabeth M. C. VAN HOUTS. Oxford, 1995. Clarendon, 2: 34. (a továbbiakban: *GND.*): „Cuius tempore etatis semper fuerant assueti hostes fugare Normanni, terga vertere nulli”; id. WEBBER: *i. m.* (9. jegyzet) 36.

¹¹ *Carmen de Hastinae Proelio of Guy, Bishop of Amiens*. Ed.: Frank BARLOW. Oxford, 1999. Clarendon, 1: 26. (a továbbiakban: *Carmen*): „artibus instructi [...], Franci bellare periti ac si devicti fraude fugam simulare”, id. WEBBER: *i. m.* (9. jegyzet) 125; Dudo Sancti Quintini: *De moribus et actis primorum Normanniae ducum*. Ed.: Jules LAIR. Caen, 1865. F. Le Blanc-Hardel, lat. 255. ford. 130. (a továbbiakban: DUDO), id. WEBBER: *i. m.* (9. jegyzet) 36: „simulantes fugam quasi hostibus convicti”; az utóbbira l. *GND. i. m.* (10. jegyzet) 2: 104: „qui videbantur fugere, ceperunt eos acriter cedere”, id. WEBBER: *i. m.* (9. jegyzet) 36.

¹² DUDO: *i. m.* (11. jegyzet) 150, 156, 296.

¹³ DUDO: *i. m.* (11. jegyzet) 192, vö. WEBBER: *i. m.* (9. jegyzet) 37.

¹⁴ *Rolls Series 2: 321–323*. Ford.: BÁNKI Vera. In: DAVIES: *i. m.* (5. jegyzet) 70–71.

elért sikerekre, vagy arra, amikor 1084-ben Guiscard Rómából visszavonulásra kényszerítette IV. Henrik császárt, vagy 1058-as mortemeri győzelmükre, valamint Hódító Vilmos angliai partraszállására. Persze igaz, hogy a magyar történetben a honfoglaláskori harcok kapcsán nehéz lett volna történeti győzelmekre hivatkozni.

A normannok pogány korban való üdvtörténeti szerepére kevesebb az adat. Inkább választott népként foglalják el a kijelölt területet, honukat, megkeresztelkedésük után pedig mint Isten ostora mérnek csapást ellenfeleikre. Egyébként a normannok kis száma sok esetben megfelelehetett a valóságnak, hiszen Dél-Itáliába és Bizáncba kisebb, néhány száz fős csapatokkal indultak el. A 12. században az angol érzékenységre is tekintettel az elavult angol gyalogságot teszik felelőssé a hastingsi csata kimeneteléért, ahol az angolok nem tudtak a pompás normann lovasságnak ellenállni, akiket különben az isteni segítség is támogattott.¹⁵

E kérdésnek, a normann katonai retorikának eddig a legrészletesebb tanulmányokat John R. E. Bliese szentelte. Ő meg volt arról győződve, hogy a beszédek nem egyszerűen klasszikus latin beszédek átvételei.¹⁶ Sőt a latin klasszikus hadírók, köztük Vegetius alapján úgy vélte, hogy a korabeli hadvezetésnek fontos részét képezte a vezérek és katonák közti élőszóbeli párbeszéd. Annyiban igaza van, hogy a krónikákba foglalt beszédek magukon viselik a korabeli krónikás keze nyomát, de szinte az utolsó kifejezésig már korábban kitalált fordulatokat és képeket váltogatnak. Persze ezzel ma is így vagyunk, a katonai vezetők beszédei ma sem gondolati gazdagságukról és önállóságukról híresek. Ebből tehát még nem következik, hogy e beszédek ebben vagy ehhez közeli formában valóban elhangzottak.

Ebben az összefüggésben érdekes a néhány középkori magyar, harcra tüzelő beszédet szemügyre venni; ezek leginkább az 1200–1210 körül alkotó magyar Névtelennél maradtak ránk. Bliese az 1000–1250 közötti időszakból 91 krónikát vett fel a listájába, s 331 beszédet azonosított. Ezek motívumai valóban olyan toposzok köré csoportosíthatók, amelyek kisebb-nagyobb számban általánosan felbukkannak. Bliese felosztásban azt találjuk, hogy a harci lovagi erényekre való

¹⁵ WEBBER: *i. m.* (9. jegyzet) 130. Maga a *Gesta Guillelmi of William of Poitiers* (ed.: R. H. C. DAVIS, Marjore CHIBNALL. Oxford, 1998. 128) „legyőzhetetlen népként” emlegeti őket: „Invictissime nationis”, id. WEBBER: *i. m.* (9. jegyzet) 134. Hastingsnél herculesi erővel küzd Vilmos: „viribus Herculeis”, I. Carmen: *i. m.* (11. jegyzet) 28, id. WEBBER: *i. m.* (9. jegyzet) 134. Bő forrásidézetekkel KÖHLER, Gustav: *Die Entwicklung des Kriegswesen und der Kriegführung in der Ritterzeit*. I. Breslau, 1886. 1–54; MORILLO, Stephen: *The Battle of Hastings, Sources and Interpretations*. Woodbridge, 1996.

¹⁶ BLIESE, John R. E.: *The Courage of the Normans – A Comparative Study of Battle Rhetoric*. = Nottingham Medieval Studies (35.) 1991. 1–26. (neten is hozzáférhető). Korábban Uő: *Rhetoric and Morale: A Study of Battle Orations from the Central Middle Ages*. = Journal of Medieval Studies (15.) 1989. 201–226; Uő: *Rhetoric Goes to War: The Doctrine of Ancient and Medieval Military Manuals*. = Rhetoric Society Quarterly (24.) 1994. 105–130. Továbbá I. még STORELLI, Xavier: *Les harangues de la bataille de l'étendard, 1138*. = Médiévales (57.) 2009. 15–32; Uő: STORELLI: *i. h.* (6. jegyzet). A bizánci katonai kézikönyvek hadvezérektől elvárt beszédeire I. LUTTWAK, Edward N.: *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*. Cambridge, MA/London, 2009. Belknap Press of Harvard University Press, 310–311.

utalás a beszédek felében tetten érhető, majd a további főbb csoportok különíthetők el: az isteni segítség reménye; az igaz ügyért való harc; a katonai erőfölény az ő oldalukon áll; a menekülés tilalma; a zsákmány és gazdagság reménye; a család és az ország védelmezése; utalás az ősök által kivívott győzelmekre, melyek az egész nép hadra született tehetségére utalnak; korábbi sérelmek megbosszulása; a létszámbeli hátrány ellensúlyozása más előnyökkel; a halottaknak járó égi jutalom; a vezérek bátor példája követésének a fontossága; a pillanat régóta várt volta.

A magyar Névtelen beszédeiben, hasonlóképpen a normannokéhoz, hangsúlyos szerep jut a nép saját, vele született harci erényeinek. Lássuk tehát a Névtelen beszédeit a *Magyarok történetéből*:

(8. fej.): „A Szent Lélek támogatását élvező Álmos pedig felöltötte fegyverzetét, elrendezte harcsorait, lovára ülve erre-arra lovagolt, hogy biztassa vitézeit és miután megindult a roham, az övéi élére állva így szólott hozzájuk: *’Szkíták, bajtársaim, bátor férfiak! Ne feledjétek azt a pillanatot, amikor útnak indultatok és azt mondtátok, hogy karddal és vérrel szerzitek meg azt a földet, ahol majd lakhattok. Ne törődjétek az oroszok és kunok sokaságával, akik kutyáinkhoz hasonlatosak. Vajon nem juhászodnak-e meg tüstént a kutyák, amint uruk szavát meghallják? A virtust bizony nem a népek sokasága, hanem a lélek bátorsága táplálja. Vagy nem tudjátok, hogy egyetlen oroszlán számos szarvast megfutamit, miként egy filozófus mondta. De hogy másra fordítsam a szót, azt mondom nektek: Ki tudott eddig ellenállni a szkíta vitézeknek? Nem futamították-e meg a szkíták a perzsák királyát, Dariust, aki félelmében csúfosan megfutott Perzsiába és elveszítette 80ezer emberét? Vagy nem ölték-e meg Cyrus perzsa királyt 330 ezer katonájával? Vagy nem a szkíták mértek megalázó vereséget Nagy Sándorra, Fülöp király és Olimpias királyné fiára, aki sok országot hódított meg fegyverével? Ezért rendületlenül és bátran harcoljunk azok ellen, akik kutyáinkhoz hasonlítanak, s ne féljünk jobban seregüktől mint a legyek hadától!’* Álmos fejedelem vitézei nagy bátorságot merítettek a hallottakból.”

Majd (39. fej.): „Árpád fejedelem könnyek között *fohászodott Istenhez*, vitézei bátorítására pedig így szólott: *’Szkíták, akiket a bolgárok gögje Ung váráról hungváriaknak nevezett, ne feledkeztek meg kardjaitokról a görögöktől való félelmetekben és hírneveteket se veszítsétek el. Ezért serényen és bátran küzdjünk a görögök és bolgárok ellen, akik asszonyainkhoz hasonlatosak, és ne féljünk jobban a görögök sokaságát, mint asszonyainkét.’*”

A magyar példák ismeretében nyilvánvaló, hogy a hasonlóságok fennállnak. A normann beszédek 67%-a a nép bátorságáról tesz említést; ennek megfelelője a magyarországi szövegben a „kemény” (durus) jelző.¹⁷ Maguk a normann források is használják a „gens ferocissima” fordulatot, miként az Jumièges-i Vilmosnál olvasható.¹⁸ Mindennek értelmezése már a magyar szerző megjegyzései közül hámozható ki: minden megpróbáltatást elviselőnek írja le a katonákat, majd rögtön ezután említi, hogy nagy természetűek és bátrak. Hasonlóságnak tekinthető, hogy a be-

¹⁷ A Névtelen szerző kommentárja: „Úgy hiszem, mai utódaikat látva megbizonyosodhatunk népük kemény voltáról... A szkíta nép ugyanis olyan kemény volt, hogy minden megpróbáltatást elviselt, nagytermetűek voltak és bátrak a harcban.” (Ford.: VESZPRÉMY László).

¹⁸ William of Jumièges: *Gesta Normannorum Ducum*. Ed.: Jean MARX. Rouen–Paris, 1914. A. Lestringant, A. Picard, 77, 93.

szédekben védekezésről nem esik szó, hiszen a magyarok esetében is szinte mindig mint hódítókról esik szó.

A magyar krónikás a hőseinekhez hasonlóan a vitézségért „elnyerhető földet és nevet” kifejezést alkalmazza, miközben a bátorság a lovagi leírásokban is szorosan összekapcsolódott a becsület (honor) elnyerésével. E kifejezés egyébként a magyar esetben pontosan követi a Nagy Sándor-történetet, a keménység szempontjából pedig a szkítáknak a késő antik szerző, Justinus fennmaradt kivonatában, az *Exordia Scythicá*ban olvasható leírását. Az már önmagában is sokatmondó, hogy a Névtelen a magyarok harci hagyományát a rómaiakat és perzsákat megszegyenyítő szkítákra vezeti vissza, közvetve pedig az egész világot térdre kényszerítő makedónok tulajdonságait alkalmazza rájuk. Ennek a korabeli művelt olvasóközönség körében hírértéke volt, hiszen a Trója-, illetve Nagy Sándor-irodalom a legkedveltebb olvasmányok közé tartozott.

A jogos ügyért, azaz jogokkal megalapozott harc a beszédekben a Névtelennél nem szerepel, de megjegyzései igazolják, hogy a hódításra való jogot ő az attilai örökség birtokbavételében látta. A hunok neve azonban a krónikában nem fordul elő, Attila nevét is csak a Kárpát-medencei fejedelmekhez küldött követek emlegetik: a bűvös névnek az ő körükben kellett kifejtenie hatását. Közben azonban Attila nevét az egyszerű harcosok is ismerni látszanak, hiszen a csehek is erre való hivatkozással hátrálnak meg.

A normannok az isteni segítségre is többet hivatkoznak, mint a többiek (44% az egész mintavétel 31%-ához képest). A magyar krónikás is gondosan ügyel arra, hogy a pogány magyarok sorsát is beágyazza az üdvtörténetbe; ebben nyilván a későn érkezők lázas keresztény legitimációs törekvése érhető tetten. A Névtelen a beszédekben nem, de közvetlenül azt megelőzően leírja, hogy a Szentlélek kegyelmét bíró Árpád fejedelem a beszéd előtt az Istenhez könyörög, s Álmos esetében sem győzi hangsúlyozni, hogy a Szentlélek kegyelmének birtokában vezeti a magyarokat.

Az ellenséges harcosoknak különféle, leginkább gyáva állatokhoz vagy éppen a nőkhöz való hasonlítása nyilván általános toposznak tekinthető. Nálunk ennek forrása ismét a Nagy Sándor-regény. A *Carmen* valóban felemlegeti, hogy az angolok elnőiesedtek, s a hadművészetben gyengék, villám által megfélemlített birkákhoz vagy rókákhoz hasonlíthatók.¹⁹ Huntingdoni Henrik (Henry of Huntingdon) tovább fokozza az angolok bemutatásának lesújtó voltát: nem elég, hogy járatlanok a hadművészetben, még ijaik sincsenek.²⁰ Ez egyúttal a magyar Névtelennek azokat a sokat

¹⁹ *Carmen*: i. m. (11. jegyzet) 22–23, vö. BLIESE: i. h. 1991. (16. jegyzet) 9.

²⁰ Henry of Huntingdon: *History of the English. Historia Anglorum*. Ed.: Thomas ARNOLD. London, 1879. Longman, 263. /Rolls Series 74./ A Névtelen is jelentőséget tulajdonít a fegyvereknek: az első fejezetben azt hangsúlyozza, hogy „a szkíták említett népe a harcban kemény volt, lóháton gyors, fejükön sisakot viseltek, az íj és nyíl használatában felülmúlták a világ minden népét, miként erről utódaikra pillantva meggyőződhetek”; a szlávoknak viszont – némileg meglepő módon – éppen azt veti a szemükre, hogy hitvány fegyverekkel, ijakkal szállnak szembe a magyarokkal.

vitatott megjegyzéseit is árnyalja, amikor a magyarokat és ellenfeleiket az íjhasználat ismeretével, illetve annak hiányával jellemezve értékeli. Továbbmenve, Poitiers-i Vilmos a mézárásra váró marháknak a magyar Névtelennél szintén feltűnő képével írja le az angolokat.²¹ Érdekes ellentmondás, hogy az ellenfél lebecsülése a remélt győzelem értékét is relativizálja, hiszen gyenge ellenfelet legyőzni nem nagy dicsőség. Ezt azonban csak a nagy mesélő, Malmesburyi Vilmos tette szóvá Anglia normann meghódítása kapcsán: „Szép kis dicsőség mondhatom! Egy harcias nép legyőzi azokat, akiket megbénít a sokaságuk és éppen gyávaságuk tenne félelmetessé!”²²

Szintén közös a két nép beszédeiben, hogy feltűnően magas arányban hivatkoznak az elődök haditetteire (a normannoknál 36% aránylik az egész mintavételben tapasztalható 10%-hoz), amire a normann és magyar (szkíta, hun) hódítások egyaránt csábíthatták a szerzőket. A hastingsi csata kapcsán például Hódító Vilmos azzal biztatja a katonákat, hogy ne féljenek azoktól, akiket korábban többször legyőztek, hanem emlékezzenek atyja és nagyatyja győzelmeire. Ez a magyar példában ismét a beszédeken kívül, az Attilára való utalásban fedezhető fel.

A nép verhetetlenségére való utalás nemcsak a magyar krónikában, hanem Huntingdoni Henriknél is előfordul, amikor Hódító Vilmos szájába a következő szavakat adja: „Ha akad angol, akiket elődeink, a dánok és norvégok egyaránt száz csatában legyőztek, egyetlen Rollo népét ért vereséget is fel tud mutatni, megadom magam és visszavonulok.”²³ Számos hasonló példa lenne megemlíthető a normann krónikák közül, de most csak Aelredre utalok, aki szerint a normannok Istentől hűbérbe kapták a győzelmet (quasi in feudum).²⁴

Szintén feltűnően magas arányban fordul elő az a toposz, hogy néhány bátor ember sok gyávat meg tud futamítani (a normannoknál 25% aránylik az egész mintavétel 9%-ához). A létszámbeli aránytalanságon az isteni segítség,²⁵ az ősök hírneve, a hadban való jártaság és a katonai fegyelem tud segíteni. Ennek forrása megint többféle lehet: a Bibliától a Nagy Sándor-történeten át egészen Vegetius művéig nyúlhatnak a közhelyszerű szólások előzményei.²⁶ A menekülés kárhozzátása, intő felelgetése

²¹ *William of Poitiers (Guillaume de Poitiers): Histoire de Guillaume le Conquerant (Gesta Guillelmi)*. Éd.: Raymonde FOREVILLE. Paris, 1952. Les Belles Lettres, 190; *English Historical Documents 1042–1189*. Ed.: David Charles DOUGLAS, George W. GREENAWAY. London, 1953, Eyre & Spottiswoode, 2: 226., vö. BLIESE: *i. h.* 1991. (16. jegyzet) 9.

²² William of Malmesbury/Willelmi Malmesbiriensis: *De gestis regum Anglorum libri quinque*. Ed.: William STUBBS. London, 1887. 1: 282.

²³ Henry of Huntingdon: *i. m.* (20. jegyzet) 201–202.

²⁴ Aelred of Rievaulx: *Relatio de Standardo*. In: *Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry II and Richard I*. Ed.: Richard HOWLETT. London, 1884–1890. /Rolls Series 82. 4 vols. III./ Részletes elemzése BLIESE, John R. E.: *Aelred of Rievaulx's Rhetoric and Morale at the Battle of Standard, 1138*. = *Albion* (20.) 1989. 543–556. E beszéd egyike a leghosszabbnak, a Rolls Series kiadásában négy és fél oldal, miként Bliese megjegyzi.

²⁵ 1Makk 3: 19, Gen 39: 21. stb.

²⁶ Flavius Vegetius Rhenanus: *Epitoma rei Militaris*. Ed.: Carl LANG. Leipzig, 1885. Reprint: Stuttgart, 1967. Teubner, 122.

a magyar szerzőnél furcsamód hiányzik, míg a normannok a fejjesztett menekülés okozta zavar, taktikai veszély kérdését alaposan körüljárják.

A zsákmány emlegetése igen alacsonyan reprezentált a normann beszédek körében, s a magyar krónikás is habozni látszik, amikor – bár nem elítéli el – a zsákmányszerzés iránti szenvedélyt kortársaira korlátozza.²⁷ Wace-nál azonban a hastingsi csata előtt Vilmos elősorolja a materiális előnyöket is: az aranyat, ezüstöt, gazdagságukat, birtokaikat. Ez, illetve ennek részletei a magyar krónikásnál már a csata után kerülnek szóba, amikor az önként meghódolt vagy fegyverrel meghódított földet a magyarok birtokba veszik minden gazdagságával együtt, esetleg a meghódolt fejedelemség követeitől ajándéka kapják.

A nemzetközi szakirodalomban sokat vitatkoznak arról, hogy a 12. században valóban létezett-e még „normann mítosz”. Azt mindenesetre ennek eldöntése nélkül is nyugodtan állíthatjuk, hogy a pogány, szkíta-hun magyar múlt mítosza igenis kikristályosodott a 12. század végére a mára elveszett korai krónikafolytatások, valamint a szóbeli mondahagyományozódás nyomán, s különböző csatornákon át mindmáig élő maradt. E nézet első rendszeres írásba foglalói az 1200/1210 (újabbban 1200/1220) körül működő magyar Névtelen, majd az 1285 körül alkotó Kézai Simon lettek. A motívum, a hadi virtusokban gazdag ‘normanitas’ eltűnt ugyan, de a harci beszédek rekonstruálása a humanizmus idején a magyar történetírók körében érdekes módon újra követőkre talált. A magyar Névtelen munkája Magyarországon önmagában áll ugyan, korabeli közép-európai kortársaival azonban összevethetők a *Gesta Hungarorum* beszédei.

Az egybevetés nem meglepő módon azzal a tanulsággal jár, hogy az 1100-as években a lengyel történetírók nem utalnak a harctéri beszédekben népük harciasságára, múltbeli harci tetteire, ahogyan a csehek valamivel később alkotó történetírója, Cosmas sem.²⁸ Elemeikben persze sok, a magyarok és normannok beszédeivel való hasonlatosság figyelhető meg: Gallus Anonymusnál például az ütközet régóta várt volta, a számbeli fölényt ellensúlyozó isteni segítség és a korábbi vitézség (virtus) (I: 22). Megjelenik nála továbbá a menekülés lehetetlensége, ami kitartásra bírhatja a lengyel katonákat (II: 28), valamint a hazáért való meghalás²⁹ (III: 5), amely szintén közhelynek tekinthető, s különféle változataiban a magyar Névtelennél is megvan (8. fej.³⁰). Máskor az ellenség által elkövetett sérelmekre utal, ami általában, majd később, a humanista korban, a török elleni kontextusban az egyik legáltalánosabb motívum lesz (III: 23).

²⁷ Anonymus I. fej.: Ha az őket ért sérelmekről volt szó, akkor mindent képesek voltak kockára tenni. Amikor pedig a szkíták győzelmet arattak, a zsákmánnyal mit sem törődtek, ellentétben mai utódaikkal, hanem csak a dicsőségre törekedtek.”

²⁸ Cosmas Pragensis: *Chronica Boemorum*. Ed.: Bertold BRETHOLZ. Berlin, 1923. Weidmannsche Buchhandlung. Reprint: München, 1980. MGH /Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum N. S. II./; *Gesta Principum Polonorum*. Kiad.: Paul W. KNOLL, Frank SCHAEER. Budapest–New York, CEU Press, 2003.

²⁹ „Pro libertate Polonie vel mori vel vivere preparati”. Itt forrása I Makk 4: 35, a magyar Névtelennél a Biblia és a Nagy Sándor-regény (Historia Alexandri).

³⁰ Forrásai: IMach 1: 65 és Historia Alexandri, 186. etc.

Cosmasnál ezzel szemben már sokkal kisebb jelentőséget kapnak a harci beszédek, ennek megfelelően kevésbé kidolgozottak is. Az ellenségnek az állatokhoz való hasonlítása itt is előfordul, például a cseh farkasokkal és harcias oroszlánkölykökkel szemben német birkák állnak fel (II: 35); ilyen még kétszer a dicső harctéri halál képének felvillantása, majd ismét a farkasok, azután egy dühöngő tigris emlegetése (III: 17, III: 226), a szerző iskolázottságához és klasszikus műveltségéhez illően horatiusi, vergiliusi és sallustiusi helyekről kölcsönözve.

Végül mi is hasonló konklúzióra juthatunk, mint a normann eseteket vizsgáló szerzők, Davis, Loud, Bliese és Storelli. Úgy látjuk, hogy a nemzeti önképnek szerves része volt a katonai bátorság és hadra termettség hangsúlyozása, egyértelműen pozitív kontextusban. Ezeknek a valós eseményekkel való kapcsolata, mint minden nemzeti mítosz és toposzokkal leírt önkép esetében, sokszor ellentmondásos vagy következetlen volt ugyan, de mindenesetre roppant hatásos.

A normann példákon jól látszik, hogy a szerzők a legritkább esetben vesznek részt személyesen a csatában, így hiteles, helyi információkhoz bizonyosan nem jutottak. Ám az írói bemutatásban ezeknek a fiktív beszédeknek nagy szerep jut. Valóság-tartalmuk is van, hiszen hasonlók minden bizonnyal elhangozhattak, ugyanakkor visszaadhatnak valamit a kor érvelési gyakorlatából is, amennyiben hasonló érvek politikai gyűléseken, tanácskozásokon nyilván valamilyen formában elhangozhattak. Szerencsés Storelli megoldása, aki a macrobiusi „narratio fabulosa” terminust alkalmazza rájuk.³¹ Alkalmazása szerzői-szerkesztői tudatossággal történik: az ütközet istenítélet jellegét még inkább kidomborítja, annak bekövetkeztére előkészíti az olvasót.

Mindez igaz lehet Magyarországra is. Mindenesetre a magyar historiográfiában olyan ideológiai alapanyagot halmozott fel, amely azután a török háborúk és Mátyás korában összekapcsolódott a humanista történetírás és a fiktív harci beszédek újabb virágkorával, sőt az Európa védőbástyája toposz felépítésében is tovább tudták bővíteni és hasznosítani. Nem véletlen tehát, hogy a magyarok híres harci tapasztalatát még az 1480–81-es otrantói török ostrom kapcsán is (újra) emlegetik az itáliai források.³²

LÁSZLÓ VESZPRÉMY

Der Feldherr als Redner

Eine komparative Rhetorik der normannischen und ungarischen Feldherr-Reden des Mittelalters

Wie in der letzten Zeit Bliese, John R. E. als erster darauf aufmerksam machte, kommt in den Werkern der normannischen Geschichtsschreiber (Dudo, William of Poitiers, William of Malmesbury usw.) den ermutigenden Reden vor den Schlachten eine wichtige Rolle zu. Das ist verständlich, spielten doch die

³¹ STORELLI: *i. h.* (6. jegyzet).

³² VÖ. VESZPRÉMY László: *Magyar vonatkozású források Otranto ostromáról (1480–81)*. = Hadtörténelmi Közlemények (103.) 1990. 105–112.

militärischen Tugenden in der Identität der Normannen eine besonders große Rolle. Der hohen Anzahl der Reden der Normannen gegenüber gibt es lediglich ein einziges ungarisches Beispiel: die Reden in den *Gesta Hungarorum* des Anonymus (entstanden um 1200). Im Hintergrund der auffällenden Ähnlichkeit zwischen den normannischen und den ungarischen Reden steht wohl die Erinnerung an die Eroberungen der Normannen bzw. an die Erfolge während den Streifzügen der Ungarn. Die Betonung der Tapferkeit und der militärischen Tauglichkeit in einem eindeutig positiven Kontext bildete im Falle beider Völker einen wichtigen Bestandteil der nationalen Identität.

In der Fachliteratur der 1990er Jahre entfaltete sich eine heftige Debatte darüber, ob die uns bekannten antiken und mittelalterlichen Reden auf dem Schlachtfeld tatsächlich gehalten waren. Der Autor des vorliegenden Aufsatzes argumentiert dafür, dass diese Reden mit größter Wahrscheinlichkeit vorgetragen wurden, doch die Abschreiber wohl keine genauen Kenntnisse über ihren Inhalt hatten. Sie formulierten die Reden in ihren Werken den Topoi der nationalen Identität und des Selbstbildes der betroffenen Nation entsprechend aufgrund ihrer eigenen Lektüren.